

визначення українського «ми» та, водночас, про усвідомлення реального включення кожної особистості в громадсько-національне суспільство та в структуру національної держави.

1. *Основи етнодержавознавства* / Під заг. ред. Ю. І. Рамаренко. — К.: Генеза, 1993.
2. *Цит. за:* Мовчан П. Мова — явище космічне. — К.: Просвіта, 1994.
3. *Погрібний А.* Віхи відродження // Просвіта: історія і сучасність. — К.: Просвіта, 1998.
4. *Статут Товариства рідної мови ім. Т. Г. Шевченка* // Літ. Україна. — 1989. — № 9. — 2 березня.
5. *Резолюція засідання Головної ради ГУМу* // Літ. Україна. — 1989. — № 18. — 4 травня.
6. *Постанова засідання Головної ради ГУМу* // Літ. Україна. — 1991. — № 6.
7. *Шевченко Т.* За велінням розуму і серця // Слово Просвіти. — 2001. — Ч. 2. — С. 7.
8. *Матеріали V з'їзду всеукраїнського товариства «Просвіта» ім. Т. Г. Шевченка.* — К.: Книжкова друкарня наукової книги, 1997.
9. *Мовчан П.* Звітня доповідь VI з'їзду ВУТ «Просвіта» ім. Т. Шевченка // Слово Просвіти. — 2001. — Ч. 3. — С. 2.
10. *Рябчук М.* Від «Малоросії до Індоевропи» // Політологічні питання. — 1994. № 2.

В. М. ОНИЦУК. Мова як проблема національної безпеки

Безпосередній зв'язок поколінь зумовлює складну низку проблем взаємозалежностей інформації і нації, мови і держави; проблеми, які часто формулюються так: є мова — є нація, а є нація — є держава. Отже, немає мови — немає держави. Коли мова не виконує державотворчих функцій, зокрема не реформує економіку, не обновлює технологію і техніку, не дає нові потрібні знання з усіх сфер суспільного життя, а її державний статус ігнорується урядовими чиновниками, то її збереження та розвиток є питанням національної безпеки. Така ситуація є загрозливою для утвердження національної свідомості народу, для інноваційних процесів в усіх напрямках його суспільного поступу; вона поглиблює ту залишкову колоніальну диглосію, коли, скажімо, на побутовому рівні мала функціонувати мова поневоленого, а в науці, техніці, освіті, економіці, культурі, церкві,

політиці, армії, в інформаційному просторі — лише мова поневолювача.

Десять років незалежності позначені дуже складною і болючою для українців проблемою — небувалим занепадом і нехтуванням української мови на території нашої держави. Склалася парадоксальна ситуація: державна мова увесь час потребує захисту та оборони. І особливо прикро, що від неї відгороджується чимало етнічних українців-земляків, які надають перевагу російській мові. Видатний учений і громадський діяч, а згодом митрополит і перекладач «Біблії» Іван Огієнко писав: «Мова — це наша культура, ступінь нашої свідомості. Мова — це форма нашого життя, життя культурного й національного, це форма національного організування... І поки живе мова, житиме й народ як національність. Не стане мови — не стане й національності, вона геть розпорозиться поміж дужчим народом...»

Носієм національного є передусім мова. Єврейське населення було не на єврейській території, але воно залишилося євреями. Етнос може бути не на своїй первинній території, але лишається собою, і може втрачати власні субстанційні риси і на своїй території.

Україна — не єдина в світі країна, яка потерпіла і терпить далі від імперіалізму чужого слова. Активне нищення нашої мови почалося, очевидно, ще з відомого указу Петра I від 1720 року, який вимагав, щоб в українських друкарнях нові книжки не виходили, а в старих богослужбових книжках «ніякої різниці й особливо наріччя» порівняно з московсько-петербурзькими зразками не було.

«Малу Росію... належить найлегшими способами привести до того, щоб вона обрусіла» — так розпорядилася Катерина II в 1764 році. У підросійській Україні (де проживало приблизно 4/5 усіх українців) українську мову було майже цілковито заборонено Валувеським циркуляром 1863 року та Емським указом 1876 року, а також брежнєвською постановою про доплату вчителям російської мови в Україні. Енциклопедисти підраховали, що цю мову було заборонювано щонайменше 174 рази.

Доволі докладний аналіз хронологічного зрізу української мови на 1900 рік подано в монографії «Українська мова: стан і статус» визначного вченого, патріарха нашої філології, гарвардського професора, шевченківського лауреата Ю. Шевельова. Так зокрема, зазначено, що хоча урядові обмеження безпосередньо стосувалися української мови в літературі, науці та прилюдних виступах, але посередньо вони впливали на вибір розмовної мови між освіченими українцями та в їхніх родинях. Навіть приватна балачка українською мовою часто сприймалася

як доказ нижчого суспільного становища; якщо по-українському спілкувалися не принагідно, а послідовно, це розцінювалося як свідомо опозиція до російської мови, символу імперії, що вже стало просто небезпечним.

Як наслідок, можна було нарахувати лише вісім родин київської інтелігенції, де розмовляли українською мовою: Луценки, Грінченки, Антоновичі, Лисенки, Старицькі, Косачі, Шульгіни та Чикаленки. Прихильно налаштованих до українства великих підприємців було ще менше: Смиренки, Леонтовичі, Аркаси.

Як соціолог відзначу, що українська нація сильна, а наша мова належить до найсильніших. Коли в Парижі 1934 року на одному з наукових конгресів серед інших анкет була поширена й така, в якій значилося: «Які мови Ви вважаєте особливо багатими, красивими й перспективними?», відповідь була — французька, перська й українська. Через два роки питання повторилося, бо один експеримент не є експеримент. Відповідь була: грузинська, українська, італійська. Українська мова була названа в обох випадках. Хто міг говорити про могутність, красу і перспективність української мови в середині 30-х років? Але вона однаково вижила.

Мова — це сама душа народу, а в цій душі відбиті всі глибинні переживання, світосприйняття, світорозуміння народу. Він або розчиняється й стає додатком, або утверджується і стає суб'єктом історії. Без мови народу не існує. Існують населення, виробники, групи людей, які можуть активно працювати у сфері найновіших технологій. Але то просто люди. Гине мова — й гине народ як самодостатній суб'єкт історії. І через це до мови — особлива увага. Данте жив у латиномовному середовищі. Він міг стати поетом латинським. Але до нього прийшло прозріння, і він написав трикнижжя «Про мови», де сказав, що справжнє мистецтво може творитися тільки рідною — народною мовою. Данте врятував італійську мову, а тим і італійську культуру й італійську націю. Подібно, як зазначив І. Франко, було і в Англії, де особливу роль відіграв Шекспір, в Іспанії — Сервантес і велика група видатних діячів літератури і культури.

При визначенні мовної політики в сучасній Україні, яка більше десяти років тому стала незалежною державою, треба орієнтуватися на країни Європи не в теперішньому стані, а в період визволення їх з-під колоніальної залежності; наприклад, на Грецію 1829 року, на Угорщину кінця XIX століття, на Італію 1861 року, на Чехію 1918 року, на Польщу 1920 року. Там теж мови корінних народів більшою чи меншою мірою були витіснені мовою чужоземної панівної нації. В Італії на час здобуття незалежності з 25 мільйонів населення італійською розмовляло лише 2,5 відсотка. Уряди цих

незалежних держав, що з'явилися на карті Європи в XIX–XX століттях, зробили все можливе, щоб відродити скривджені мови поневолених колись народів. Подібно здійснили на початку XX століття й литовці, латвійці та естонці. Правда, російсько-комуністична окупація 1940 року значною мірою пригальмувала процес утвердження національних мов у Прибалтійських країнах.

Всі ці приклади свідчать, що народи можуть не тільки втрачати свої мови, але й відроджувати їх, коли справді захочуть цього.

Етнос може бути не на своїй первинній території, але лишається собою, і може втрачати власні субстанційні риси і на своїй території. Українців прирікали на те, щоб вони стали додатком. Сьогодні нам висувають ідею слов'янського союзу трьох — союзу тільки східних слов'ян. Ця зашореність найперше переноситься на мову. Мова стає на перешкоді. Неконституційно в Харківській, Запорізькій, Донецькій обласні ради а тепер вже і в Одесі міська ухвалили постанову про надання мові чужої держави статусу офіційної.

Релігії, культура, військові структури можуть об'єднувати народ і можуть роз'єднувати. Мови теж можуть об'єднувати й роз'єднувати. Москва, будучи сама бідною, торік на Донеччину привезла понад 250 тисяч підручників. Ті книжки — посіяне зерно, яке виросте в 50–100 разів. Закріплюється там панівне становище саме російської мови і витісняється українська.

За даними досліджень Інституту соціології НАН України, на початку 2000 року українську мову назвали рідною 63,8% громадян, а російську — 35,1%. Цікаво, що під час попереднього опитування населення в 1992 році цифри були майже ті ж самі 62% і 35%. Водночас різко збільшилася (на 7%) уже за роки незалежності кількість тих, хто розмовляє в родині тільки російською мовою (таких сьогодні 36%). Відповідно зменшилося число тих, хто вживає в родині, залежно від обставин, обидві мови (таких сьогодні 24,8%). Причому кількість тільки російськомовних особливо зросла в східних регіонах (на Донбасі — до 81% із 71% в 1992 році). Ось що таке «насиленницька українізація».

Згідно статистичних даних, в Україні проживає 11,4 млн. росіян, причому більше 6 млн. із них народилися в Україні. Для них знайоме і мовне середовище, і українські традиції, і українська кухня, і фольклор народу. Але спілкуватися українською бажання немає, тому що практично всі українці розуміють і знають російську. У Росії проживає 4,3 млн. українців (офіційна статистика), а з неофіційних джерел (поданих українськими організаціями Росії) українців там значно більше — близько 10 млн., тобто майже однакова кількість. А тепер порівнюємо можливості української

і російської меншини задовольняти свої національно-культурні потреби у країнах свого замешкання.

Кількість державних російськомовних шкіл в Україні — 2561. кількість україномовних шкіл в Росії — 0. Кількість учнів (російськомовних) в Україні — 2 млн.950 тисяч, кількість україномовних учнів в Росії — 0. Кількість студентів, які навчаються в Україні російською мовою, — 466 тис. Кількість студентів, які навчаються українською мовою в Росії, — 0. Кількість російських театрів в Україні — 30, кількість українських театрів в Росії — 0.

А тепер додамо до цього, що 99% фільмів українського кінопрокату демонструється російською мовою. І що в Україні російських філологів готують 11 державних університетів та 20 педагогічних інститутів, і що в Росії цей показник дорівнює 1 (МДУ — Московський державний університет).

Сьогодні там, де українці становлять більшість всього населення, на 100 корінних мешканців припадає лише 7 газет українською мовою, то на 10 росіян — 54 російськомовні газети, не кажучи вже про потужну дію російськомовних електронних ЗМІ. На книжному ринку сьогодні склалося таке співвідношення — 3 до 97: три українські і 97 російських книжок на душу населення. Україна перетворена в офшорну зону: безподаткова для російських товарів, особливо тих, що стосуються мови та культури.

Коли в Україні вся державна еліта користувалась російською мовою чи польською, угорською, румунською, німецькою, вона тим самим чимраз більше віддалялася від українського народу. Дедалі більше збіднювалася наша мова у сфері державного управління, права.

Сьогодні нав'язується ідея другої мови, офіційної. Це намагання українську мову поставити в підрядне становище. Навіть якщо вона визнана всім народом державною, це не означає, що вона має повновладдя держави. У Конституції записано, що українська мова — державна.

Для того, аби українська мова підвелася з колін і по праву стала державною, потрібні не лише внутрішні зусилля українського народу, але й сприяння нових взаємовідносин у світовому товаристві як великій світовій родині.

Мовна ситуація в Україні вимагає створення спеціального світового органу, функцією якого був би захист пригноблених мов, культур, традицій націй і народностей, що стали чи стануть на шлях самостійного і національного розвитку.